

The image shows the front cover and spine of a book. The cover is decorated with marbled paper featuring a complex pattern of blue, gold, and red. The spine is bound in dark green cloth with gold bands. The title and volume number are printed in gold on the spine.

Politikai
röpiratok.

18.

18
133

MÁRIA TERÉZIA.



EMLÉKBESZÉD,

MELYET

A M. KIR. TUDOM. EGYETEMNEK ÚJJÁALKÍTTATÁSA XCII. ÉVFORDULÓJÁN,

1872. JÚNIUS 25.

AZ AKADÉMIA DÍSZTERMÉBEN

TARTOTT

DR. TOLDY FERENC,

EGYETEMI RECTOR.



BUDÁN.

NYOMATOTT A MAGYAR KIRÁLYI EGYETEMI KÖNYVNYOMDÁBAN.

1872.

MARIA TERENZIA

EMLEKESZÉD

A M. KIR. UDOM. EGYETEMNEK ELNÖKÉNEK ÉS TITKÁRÁNAK

AN AKADÉMIA ELNÖKÉNEK ÉS TITKÁRÁNAK

Dr. BALLAGI GÉZA.

ELNÖKÉNEK ÉS TITKÁRÁNAK

A kegyeletes visszaemlékezés ünnepét ulla, tisztelt Gyülekezet, a magyar tudomány-egyetem azon nagy napnak minden évfordulóján, melyen azt, ma kilencvenkét esztendeje, valódi alapítója Mária Terézia királyi fénynyel megnyittatá. Midőn ezt tesszük, nem csak elődeink parancsoló határozatát teljesítjük, hanem egyszersmind nemzetünk e valóságos édesanyja legszebb erényét gyakoroljuk: a hálát, mely életének irányadója, tetteinek fő rúgója, szívének valódi költésze volt.

Elődeim e székben, gyakran a tudomány s tanügy mélyeiből szemeltek ki fontos kérdéseket, melyeket beható észszel s gazdag tapasztalással megvilágosítva vezetvén hallgatóik elébe, ez órát egyiránt termékenynyé és gyönyörködtetővé tették: én, tisztelt Gyülekezet, oly tárgyat választottam mai beszédemnek, mely mindenek felett a legszorosabb kapcsolatban állva ünnepünkkel, gazdagsága és soknemű érdekével képes volna szerény erőm fogyatkozásait pótolni, ha ép' attól nem kellene tartanom, hogy annak nagyszerűsége és feusége miatt gyarlóságom annál érezhetőbbé leszen, mert e tárgy: Alapítónk maga.

S íme, ez alanyi kételyeim mellett el nem némithatom teljesen a feletti aggodalmamat sem, hogy

oly feladatra vállalkoztam, mely nincs tárgyas nehézségek nélkül is. Egy önceselekvő koronás reformátor nőt kívánok dicsőíteni, s ezt mai nap, a népuralmi nézetek s a felelős kormányelv korában, melynek jelszava nem csak: mindent a népért, hanem mindent a nép által is; mai nap, midőn a népek megszokták magok intézni sorsokat, s a legfőbb fejedelmi erénynek a népek bármely óhajlásainak betöltése tekintetik; midőn a jó sem kell, ha az nem az érvényes formák közt nyújtatik, habár e formák mélyebb belátás hiánya, elfogultság s osztályérdekek által gyakran épen a köz érdekek ellen használatnak fel. Nem vagyok az önuralkodás rendszerének szószólója, noha az böles és jó fejedelmeknél néha üdvösebbnek bizonyult be bármely alkotmánynál; s nem vagyok az, mert biztosítékot nem nyújt, sem hogy e bölesesség nagy tévedésektől ment maradand mindenkor, sem hogy a hatalom — ember levén a legjobb ember is — módot és mértéket tartand minden viszonyok közt. De, Uraim, hová jut a história, ha a szereplőket nem saját korok álláspontjából szemléli? Mily világbírószék lesz az, ha nem a minden kor kódexe vagy exigentiái szerint itél? S hová jut az igazság, ha a tetteket egyedül formai tekinteteből bírálva, azok céljait és gyümölcseit számolaton kívül hagyjuk?

Pedig Mária Terézia sem kerülhette el az idegen szempontokból megítéltetést. Megértük azt, és csak is napjainkban, hogy oly érdekért tétetett felelősség, mely az ő korában még nem létezett a népek tudatában; megértük, hogy a francia forradalom által érvényesített rendszer nevében támadtatott meg, mely csak nagy-későn utána kezdett a szárazföldön

itt-ott létesíttetni; s a forma sérelme miatt vádoltattott oly tettekről, melyekért a népek milliói áldották, és oly eszmékről, melyekért egy későbbi kor polgári koszorút nyújtott vezér fiainak. — Illik-e felednünk, hogy volt idő, s ez az ő időkorá volt, midőn a felvilágosodás napja még csak az állam s a társadalom legmagasb csúcsaira lövelte sugarait; midőn a szabadelvűség még csak néhány trónon foglalt vala helyt; s kárhoztathatjuk-e istennek e választottait, kik azon korban már, a milliók boldogítására elszánva, jogosultaknak tarták magokat *jót tenni* az emberi jogokat nem védő törvény s az uralkodó osztályok önzése ellenében is?

Ezek közt foglalt pedig helyt Mária királyné is, s ha őt nem a mai állami formák szempontjából, hanem kora világitásában kívánom felmutatni, s részére az Önök — kegyeletét? nem, egyelőre csak méltányos ítéletét — veszem igénybe: teszem azt azon bizodalommal, hogy félre értetni, hogy a szabadság iránti hűségem kétségbe vonatni, nem fog. Én, a szolgaság éveiben születve, midőn a hatalom minden volt, de egyet még sem gátolhatott: hogy azon eszmék, melyeket a Szajna partján virágzott nemes nemzet a modern állam számára kivívott, hazánkban is, bár lassan, az elmékben gyökeret verjenek: majd tanuja azon hosszas regenerációi küzdelmeknek, mikben e nemzet annyi nemes és önzetlen férfiai kitűréssel, és végre boldogító sikerrel fáradoztak; tanuja, Uraim, egykor megaláztatásunknak, majd dicső harcainknak: lehetett-e a szolgaságot nem gyűlölnom, a szabadságot, melyért annyi nemes szív buzgott, sőt végre el is vérzett, nem imádnom?

Midőn tehát ma, száz év előtti, még középkori, államunkra visszatekintek: azon korba, mely néhány ezer kiváltságosnak előjogát nevezte szabadságnak, holott ez a milliók szolgaságából élődött; s midőn azon korban egy nőt látok ez ország királyi székében, kinek minden gondolata e milliók felszabadítása; kinek azon felül legédesb gondja e százados vizsályok által a tróntól elidegenedett nemzetet a szeretet kötelékeivel magához fűzni, e pusztává lett földet felvirágoztatni, e tekintetét, majdnem nevét is, vesztett országot tiszteltté tenni: akkor, Uraim, ne bízzak-e benne, hogy amiket mondanó vagyok, nem aljas hizelgésből származottaknak tekintendik, melytől lelkem mindenha idegen volt; nem érdekből, melynek csábjai életem határán távol vannak tőlem: hanem azon hazafiúi lelkesedésből, melyre ily erkölcsi nagyság a jobb szívet ellenállhatlanul gyulasztja, s azon szeretetből, melylyel e királyné nemzetünket ölelte, s melyet sírjában is viszonzunk a hála elutasíthatlan követelménye.

I.

Tisztelt Gyülekezet! A nagy királyné életét mondjam-e el? hisz ez a legszebb emlékbeszéd volna fölötte; tetteit beszéljem-e el, melyek a legnemesb szív képét tüntetnék fel? De ki ne tudná azokat, ki hazája történetét valaha forgatta? Azonban, miután a tettek becslésében a legfontosabb mozzanat az erkölcsi kútfő, melyből azok elésarjadtak: erre kívánván fordítani főkép figyelmöket, a tettekről sem hallgat-

hatok végkép, melyekben az nyilatkozott. Aztán ítéljünk, Uraim, szigorún de igazságosan, nem feledve hogy a siker isten kezében, az ember érdeme az akaratban van.

Előéletével kellene kezdenem: de vajmi kevés az, mit erről tudunk! Nem bírunk emlékrajkokat, melyek trónra lépte előtti idejére azon nemét az apró vonásoknak őrizték volna meg, melyek élesben és lívebben jellemeznek, mint a státusacták; — nem bírunk bizodalmas leveleit: kinek írt volna ő akkor, kit az élethez csak azok, kikkel együtt élt, atyja és szeretett férje, kötöttek? — nem életírókat: ezek figyelmét egyedül a világ színpadára kilépett uralkodó foglalta el. Néhány kevés adatunk még is van: kísértsük meg ezek fonalán betekinteni a lélekbe, mely uralkodásában kifejezést nyert.

Az annyi népek leendett fejdelemnöje gondos oktatást nyert azon atya vezetése alatt, ki első vonalban a tudományok s a művészetek egyik fő pártfogója, birodalmában terjesztője volt. A francia, olasz és spanyol nyelvek mellett latinul beszélt és írt — természetesen: ez volt akkor a magyarnak nemzeti nyelve! Tantárgyai közül a történelmet szerette főleg, evvel foglalkodott minden egyebek felett: s különösen erre emlékezzünk vissza Uraim majd, midőn alkalmunk lesz kérdeni: honnan nála azon ismerete nemzetünknek, mely minden személyes érintkezéseiben és nyilatkozásaiból kitűnt; — midőn kérdezendjük: honnan azon bizodalma mindjárt trónra léptekor, melylyel legsúlyosabb napjaiban, és környezete dacára, a magyar szívekbe vetette reménye horgonyát? s melyből mindenkor erőt és bátorságot merített? — midőn

kérdezendjük: honnan az az ő kötelességérzete hogy a magyar nemzet boldogítását tegye első feladatává, hogy e nemzetnek az ezt megillető állást adja annyi nemzetei és országai közt? — Egy velencei követi jelentés emelkedett szelleméről és férfias lelkéről szól, miknek már atyja életében adta tanuságát: Igen, mert — s bár ezt az emlékek csak sejteni hagyják, de az ezeknél sokszor biztosabb lélektani vizsgálat meggyőző róla — mert atyja vég éveiben már be-betekintett a jövőbe, s voltak percei, midőn nyugatról támadható vészre gondolt; s hogy magát és Magyarországot legalább kelet felől biztosítsa, hivatlanul és titkon is beavatkozott a belgrádi békealkuba, s annak kedvezőtlen feltételek mellett is megkötését meghagyta Neippergnek: amiért e tábornok börtönnel lakolt ugyan, de Károly halála után úrnéja által azonnal szabadon bocsáttatott. Hiszen önfeláldozással engedelmeskedett e tábornok leendő királynéjának, kinek tiszta látása előtt becsesb volt a jelenben előnytelen béke egy nem reménylhetett diadalnál, és atyja halála esetén a keleti viszonyok kétes állapotánál.

Nem egészítem ki e kevés vonást szépsége s művészetekben kiképzettsége —, deigen beható esze, rendkívüli szorgalma, s azon örök derű felemlítésével, mely a vele született fenségnek annyi bájít kölcsönzött; valamint nem hallgathatom el hogy, míg a XVIII. század udvarai, majdnem kivétel nélkül, undorító képét nyújtották a feslett és zsarnoki erkölcsöknek, a Habsburg ház maga állt tisztán és feddhetetlenül mint tüköre a családi erénynek, a kegynek és jótekonyságnak, melyet az ezzel fűzött hihetetlen visszaélések sem szállíthattak le erkölcsi becsében,

s melynek Mária is örököse és legtisztább kifejezése volt.

De nekünk most már a magyar királynéval van dolgunk, ki midőn a népei által elfogadott s az idegen fejedelmek által biztosított *pragmatica sanctio* alapján ősei székébe ült, hat uralkodónak ellenszövetsége a hitszegés és rablóvágy azon megdöböntő látványát nyújtá a világnak, mely nyolc évre felháborította Európa nyugalmát. Belgium és Lombardiában, Felső-Ausztria és Csehországban, Slézia és Morvában ellenséges vad seregek dulakodtak, a csehek idegent fogadtak királyul, a német örökös tartományok népei, maga Bécs, a századok óta kegyelt székesváros, lelketlenül várták mi történendik: a mindenek által elhagyott nőt, ki nem tudá, mely városban várhatja be bizton közelgető szülését, férje és német ministerei kétségbe esve, gondolat, tanács, elhatározás nélkül állták körül: csak Ő, kinek házával e nemzet majd két századon át harcolt szabadságáért, csak Ő, az *Egy*, ki e nemzetet történeteiből ismerte, nem esett kétségbe, azon vallásos bizodalommal, melyre csak női kebel képes, s a szeretet ihletével kiáltott fel: „Mindent elvesztettünk, de él az isten, és Magyarország!” — Uraim, német történetíró jegyezte fel e szavakat; s azon percről, midőn ütközetek és tartományok elvesztése után ide, a százados forradalmak honába, indult mint egyetlen és biztos menhelyre, ismét német történetész írja: „Az utolsó remény vonult e nemes és felejtethetlen asszonynyal le Magyarországba, s egyedül az Ő állhatatossága óvta meg, a magyar lélek felvillanása mellett, Németországot a széthullástól.” — S midőn német ministerei állandó ellen-

kezése dacára, kik a régi bünsúly emlékezetében nem mertek fegyvert adni a magyarok kezébe, és, mit ép oly veszélyesnek tartottak, nem akarták hogy a nemzet, Mária bizodalmanak tettekkel kiérdemlése által, szívét örökre magának hódítsa meg: még is személyesen lépett a nemzet elibe, és nyíltan felfedezvén előtte vég szükségét, az ő segedelmét hívta fel a maga és gyermekei oltalmára: akkor bámulta a világ a királyi szív nagyságát, mely így bízni, a nemzet nemes voltát, mely így feledni tudott, s hajdani elnyomói ártatlan unokájáért ily tisztán lelkesedni. Mert, Uraim, nagy diadal az, nagyobb az ő Nádasdiai és Hadikjai diadalmainál, melyet annyi császárok és hatalmas monarchák örököse e válságos percben természetes büszkeségén kivívott; de nem dicsőbb, és nem nemesebb azon könnyeinél, melyek közt a nemzeti vélemény akkori fő képviselője Esterházy József előtt bevallotta ősei hibáit, bár az idők mostohaságával mentegette azokat, s kimondta mily anyai indulattal viseltetik e nemes nemzet iránt, bevallotta hogy a német ministerek nem barátjai a magyaroknak, s hogy azért ezek mellőztével kívánja magához terjesztetni a magyar ügyeket, s biztosította, hogy míg él, a magyar törvényekre letett esküjéről soha megfeledkezni nem fog.

De a nemzet is híven beváltotta szavát. Kiállította ezredeit, a nemesség fejenként fogott fegyvert, a nagyok — hozzájuk, a kor kis királyaihoz méltón — hozták áldozataikat; a nagy példa felrázta lelketlenségéből az örökös tartományok nagyait és népeit is; alig volt győzelem, melyben magyar vezérek is ne tűntek volna ki, alig ütközet, melyben ez ország

hadai ne vettek volna részt; s a nagy és hosszan dúló viharból a közbirodalom, melylyel sorsunk nem csak egy alaptörvény, hanem saját érdekünk által is szorosan össze volt fűzve, területi veszteségekkel ugyan, de belsejében megszilárdulva, kifelé első rangú hatalomként kelt ki.

És a jutalom, Uraim? Az ország, mely soká, oly soká, csak folytonos harcok és zavarok látványát nyújtotta a világnak, nem tekintetett többé Európa —, nem a közbirodalom nyílt sebének, hanem egy új és erőteljes államösszeg lényeges életfeltételének; a nemzet visszanyerte már-már elveszett önérzetét, és — nem könnyeden, nem vizsgálat nélkül mondom ki a szót — azon tekintet, azon tisztelet, azon rokonszeny, melyet később, ismét és újra ránk borúlt szomorú viszontagságaink közt sem veszítettünk el Európa népei részéről soha, és mely a lovagias nemes nemzet állandó dísznevével ruházott fel, azt — igen is — ama világtörténelmi pozsonyi nap hozta meg a magyarnak jutalmúl.

De fő, de legbecsesb jutalmunk a királyné hálás szeretete lett. A *perchara gens*, a „kedvelt magyar nemzetem“ kifejezés Mária-Terézia után diplomatiái műszó lett, tartalom és érték nélküli többnyire: de aki azt először mondotta ki, Ő, szíve soha nem titkolt, annyszor kifejezett, és egy egész életen át tettleg tanusított hálaérzetének, nem csak fejedelmi hanem édesanyai szeretetének egész melegét fejezte ki benne. És ez, Uraim, — az uralkodói kötelesség érzetén túl, mely örökös tartományai virágoztatásában is munkás volt — azon kútfő, melyből az ő Magyarországra fordított folytonos gondossága meritett ösztönt, ki-

tartást, és színt; és ezért mondom én, nem szónoki virágkép, hanem történetírói komoly felfogással: hogy Máriában e nemzetnek nem csak név hanem valóság szerint is, hosszú hosszú idő után, ismét igazán saját királya volt.

E magyar király tetteiről szól beszédem második része.

II.

A szatmári béke véget vetett valahára a százados viszálynak. A harcoló nemzet legyőzetett, de a békülékeny nemes fejedelem, I. József, nem a boszu művével, nem az annyit szenvedett ország meghódításával, hanem annak törvényei és autonómiája elismerésével, a nemzet kiengesztelése és emelésével kívánta azt befejezni. A testvére helyébe lépett III. Károly. Máriánk atyja, szentesítette azt nem csak, hanem tiszteletben is tartotta. Az ő feladata lett a még török kézen volt területek visszahódítása, s a zilált állam újjá szervezése. Meglett lassanként amaz, és megkezdett ez.

Mert az ország, melyet Károly átvett, pusztán volt, népetlen; romja az egykor oly virágzó, oly hatalmas magyar birodalomnak. A közigazgatás a feudális szerkezetű országban, hol a megyékre gyakorlott régi királyi hatalom a tehetetlen Jagellók óta már, smég inkább a bekövetkezett két százados zavarok közt árnyékká, a megyei autonomia gyakran és sok helyt majdnem függetlenné, a török hódoltságokban épen semmis lett, majdnem megszűnt volt. Egy új

organum volt tehát szükséges, mely nem csak általános, rendes és öszhangzó kormányzást, hanem a haza anyagi jóléte helyre állítását is lehetővé tegye: felállított e végre, törvény által, a kir. helytartó tanácsban egy valóságos országos kormányzék. A pénzügy kifejtésére — mely addig néhány, egymástól független kamara által kezeltetett, tehát öszhangzás nélkül s avúlt formák közt: inkább királyi tisztartóságok mint finaciális kormányzések — felállított egy egyetemes kir. magyar kamara, mely azonban maga a törvény által csak félig függetlenítettett a közös udvari kamarától. Az igazságszolgáltatás, mely minden egyéb volt mint amit neve vall, a kir. cúriában s a király által nevezett bírákban nyert támpontot, biztosítékot nyújtó a honfiaknak az önkény és törvénytelenések ellen. Az európai új hadirendszer s az európai új hatalmi viszonyok mellett a közbirodalom s e haza biztonsága szükségessé tette az állandó hadsereget: a törvényhozó nemesség elfogadta azt, de terhét kizárólag a jogtalan népnek vállaira rakta: magának semmi egyéb jogot körüle fenn nem tartva a hadi adó megszavazásánál, nehogy a törvényes bele-szólási joggal együtt azon kötelesség is reá háramoljék: az idővel szükségessé válható új alakítások terheiben is részt venni; sőt a felkelési kötelezettség fenntartása mellett törvénybe iktatta adómentességét is, melynek körülbástyázására törvényesítette ama veszélyes elvet is, mely szerint a teher nem a földet, hanem a személyt illetné. — Ennyiből állt a középkori feudális állam európaisítására célzó első, tökéletlen, szervezkedés: annak kiépítése Mária Terézia korára maradt.

Midőn királynénk birodalma, az örökösödési háboru befejeztével, Európa által elismerve volt, jövődjének megszilárdítása mindenek felett a kelően kifejtett hadierőtől függött, mert a legerősebb jog is csak a hatalomban találta biztosságát, mióta II. Frigyes a tartományrablás politikáját annyira minden szemérem nélkül inaugurálta. Az önfenntartás ösztöne tehát egy erős, számos és mindig kész hadsereget követelt, ilyenek tartása sok pénzt, ennek megszerzése a közbirodalom természetes erejének lehető kifejtését követelte, erre viszont első sorban a társ birodalomnak állami egységgé alakítása mutatkozott első feltételnek. Mert ez eladdig foederatív államhalmaz volt inkább mint állam; mely ahány tartományból állott, megannyi törvénnyel, kormánynyal, eljárással bírt, mely, úgy, mint XVII. századbeli megyerendszerünk mellett, az erélyes, biztos és gyors kormányzást, a közérdekbeni kezdeményezést szinte lehetetlenné tette volt. Azon központosító szervezet, melyet tehát annak a királyné adott, módot is nyújtott az ipar, a földművelés, a kereskedelem előmozdítása, az igazságtalan előjogok megszüntetése, az általános teherviselés s ennek arányosabb felosztása által rövid időn észrevehetőleg előmozdítani a köz virágzást, ezzel az államjövedelemnek, s ezzel viszont a birodalom hatalmának emelését is eszközölni. Magyarországon a középponti kormányt megteremtette már a Károly kora: azt fel kellett használni első vonalban az anyagi érdekek kifejtésére, melyre az ifju királyné 1741-ben legott vállalkozott, midőn „a közigazgatásban idők folytán becsúszott visszaélések eltörlését“, és „Magyarország felvirá-

goztatását és boldogítását“ törvénykönyvében megígérte. S megindult azon nem zajos, nem feltűnő, sőt természeténél fogva lassú és csendes, de biztos és mély hatású tevékenység, mely mindenütt a nagy királyné saját, személyes hol kezdeményezését, hol közreműködését mutatja, s mely történetének kevesebbé ragyogó, de nem kevesebbé dicső részét alkotta meg. Ugyan is itt a művelő kezek hiányában puszta területeket gyarmatosítani; a közegészséget gondozni; ott a kézipart kedvezések által emelni, a kereskedést utak építése, folyók szabályozása, a belvámok eltörlése, a tengermellék új szervezése és Magyarországhoz csatlása által újjá teremteni; az állam jövedelmeit a bányászat kifejtése által nevelni; a gazdaszatnak mocsárok kiszárítása, a nyert területek termékenyítése, a birkatenyésztés behozatala, a lónemesítés terjesztése, sőt gazdasági egyesületek felállíttatása által soha e földön nem sejtett lendületet adni; s mind ezek által a nemzeti vagyonosodásnak új meg új forrásokat nyitni: mind oly érdekek, Uraim, melyek országos kifejtése a magyar kormányzás teendői lajstromában addig ismeretlen volt. Mintha nem is Magyarország történetét olvasnók!

Egy nagy reformot forgatott még elméjében a gondos királyné, mely örökös tartományaiban már megindult, s melynek jótéteményében magyar népét is részesíteni szívének forró kívánsága volt: a paraszt és földbirtokos rend viszonyának szabályozását, az úrbér behozatalát, melyet el volt határozva a törvényhozás elibe terjeszteni. És még is tartózkodott azt az 1764-re összehítt országgyűlés kir. előadásai közé egyelőre felvenni, melyek, mint legégetőbb

ügyeket, csak a hadiadó felemelését s a nemesi felkelés szabályozását tűzték ki tárgyalásra. Mindkét kívánság igazságos és egyszersmind szükséges volt. Alatta a cabinetpolitika rég óta először volt ismét azonos az egyetlen lehető nemzeti politikával: mert az Ő hatalma, hatalma volt birodalmának, hatalma és biztossága Magyarországnak is, melynek, már földrajzi fekvésénél és kölcsönös érdekeiknél fogva is, nem volt természetese szövetségese Ausztriánál. Ugyan is Magyarországot nem szigetelik el a többi Európától tengerek mint Angliát s nagy részt a félre fekvő skandináv országokat; nem tengerek és havasok mint Olasz- és Spanyolországot: hanem benn fekvő Európa kellő közepén, s Európa valódi világcsatornája a Duna két partján, a Dunavölgy két kapujával tárva nyitva keletnek és nyugatnak; azért a történeti idők kezdetétől fogva gyűlhelye számos külön eredetű, erkölcsű és nyelvű népeknek, melyeket sikerült ugyan a magyarnak, politikai eszélyével és emberséges viseletével egy állammá összezsacatolni, de a minden időben számosan beszivárgó idegen elemeket teljesen beolvasztani nem: hogy egykoron nemzeti élete, folytonos küzdelme legyen az önfenntartásnak oly számos, az ő fája árnyékában nagyra nőtt, s hálából határain kívüli néptömbök felé nehezkedő, idegen elemekkel! Ugyan mondjátok meg tehát: midőn királyi háza Károlyban, kivel végre kibékülhetett a nemzet, ki volt halandó: mely szomszéd révében köthetett ki a magyar állam s a magyar szabadság hajója biztosan, mint Azéban, kit már atyja tanított vala bízni a magyar nemzetben, és intézményeit tiszteletben tartani? — A meggyengült

mohemedán Törökországban, melynek százados igája alatt gátoltatott keleti kultúrai missióját, melyre Hunyadi Mátyás nevelte volt, teljesíteni? Vagy a szétmálló felben levő Lengyelországban, melynek háta megett már ott ólalkodott Kelet-Európa legifjabb, és hódító, zsarnokbirodalma Oroszország? Vagy Poroszországban, e katonai rabló hatalomnál, melynek élén egy még veszélyesebb cár állott, kit apja ököllel és lábrúgások közt nevelt az emberi méltóság tiszteletében? ki a kötések szentségét kigúnyolta, saját népét csak hadi ambíciója vak eszközeinek tekintette? Ez embernek, ki maga, a szív minden nemesebb gerjedelme nélkül, a Károlytól vett jótéteményeket tartományok elrablásával volt visszafizetendő leányának: ennek szentségtörő kezei közé tegye vala le a nemzet léte palládiumát, régi alkotmányát? Vagy ama semmire kellő francia udvarból hozzon vala magának királyt, mely tradícióit azon XIV. Lajostól vette, ki első tűzte ki Európában a leggazabb absolutismus zászlaját? s kit Magyarország csak onnan ismert, hogy a nemes Rákóci Ferencet felültette? hol maitressek uralma ült egy nagy nemzet nyakán, s hol atyái vetkeiért félszázaddal utóbb egy ártatlan utód ön népe által vérpadra hurcoltatott? Ismeretlenek-e előttünk a választó országok történeteiből a trónkeresők boldogító fellépései? Vagy elfelejtettük-e magának a nemes Árpádháznak véres trónviszályait? El-e a nagy interregnum korát, mely annyi harc és zavar után ültethette csak az Anjoukat a trónra? Elfelejtettük-e Zsigmondnak, magának a nagy Mátyásnak, úgy a jó de szerencsétlen Jánosnak küzdelmeiket trónkövetelő társaikkal? — Vagy végre, honi királyt

adjon vala magának a haza? Igen, de hol volt akkor azon nagy személyiség, melyet az őszves nemzet elfogadhatott? S meddig hagyta volna Európa e jó koncot feldarabolatlanul? Tán az örökösödési háboru rablói? tán azon hatalmak, melyek néhány évtizeddel utóbb Lengyelországot feldarabolták?

Uraim! más volt a XIV., és más a XVIII. század Magyarországá és Európája; s mi hálával tartozunk 1723. évi őseinknek azon szövetségért, mely által ez országot, annak szabadságát és culturáját megmentették; és általa oly szent jogot szereztek utóinknak, mely koronként kérdésbe vétethetett, elnyomathatott, elkoboztathatott: de, Uraim, jog maradt, örök és szent, s azért végre is erősbnek támadt fel mint volt valaha, és halhatatlan marad — ha magunk nem tagadjuk meg azt.

Bocsánat, tisztelt hallgatóim, a hosszabb kitérésért úgy, mint a nyílt szóért! de hiszen oly tettért mondok hálat a Pragmatica Sanctió alkotóinak, melynek jótekonyságáról tanuskodik a mi szabadságunk, mely többé pariát e hon földén nem ismer; a mi virágzásunk, mely minnen magunkat is meglep; és tanuskodnak ez arcok, mind azok melyeken öröm sugárzik, és mind azok melyekre tán a dac komoly színt von, egyformán: mert ült volna 1740-ben akár egy magyar főrend e trónra, akár francia vagy porosz: bizony nem üllenők meg 1889-ben a magyar birodalom ezeréves örömmünepét, sem ma Önökhez itt magyarúl nem szólnék: amily bizonyos hogy a Magyarok Istene azért védte meg népét, mert a döntő pillanatokban meg tudta hozni a politikai bölcsesség engesztelő áldozatát.

Igen is, Mária királynénk hatalma a miénk is volt, s igazságos vala, hogy ez ötezer négyszeg mérföldnyi terület a tizenhat milliányi közös hadi költséghez többel mint csak három millióval járuljon; és szükséges volt, hogy a nemesség védkötelessége azon formákat vegye fel, melyek közt, az új hadimesterség korában, rendeltetésének teljesen megfelelhessen. E kívül próbakö leendett a két cikk: vajon mit várhatni a Rendektől oly reformok kérdéseiben, melyek célja a gazdagok igazságtalan adómentességét, ha egyszerre nem eltörölni is, de megszorítani; a szegénységen pedig, a köz terhek több és hatalmasabb vállak közti felosztása által, segíteni; mindkettőt a földipar lelkesebb üzésére kényszeríteni: a birtokost hogy az adó által leszállított jövedelmeit nagyobb termelés által nevelje; a földművelőt, hogy feszített szorgalma gyümölcseit látva s lassanként vagyonosodva, a kultúra szükségletei és hatásai iránt is fogékonyabbá váljék: mind ezek által végre a nemzet is gazdagabbá, az állam is hatalmasbbá legyen. Oly tanok ezek, tisztelt Gyülekezet, melyeket Kollár Ádám Ferenc, huszonöt évvel megelőzve a francia forradalmat, felállított, és — több mint hihető hogy a királyné megbízásából, minden esetre helyeslésével — tárgyalt azon híres munkájában, melyet „a magyar törvényhozó hatalom eredetéről Magyarországon“ írván, épen ekkor adott ki; s felállította azokat az örök igazság nevében épen úgy, mint a mí századunkban Kossuth Lajos. De a XIX. század népembere oly talajba vetheté magvait, melyeket egy Széchenyi előkészített vala, kinek hazafiúi hűségében senki sem mert kételkedni: az 1764-ki Rendek pedig sem Szé-

chenyi humanismusa, sem nemzetgazdasági és politikai bölcsesége színvonalán nem állottak, s hevesen, sőt annál hevesebben támadták meg a „hazaárulót“, hogy Azt, kinek e tudós csak táborszeme volt, annál bizonyosabban visszariaszták ily „veszélyes újtársoktól.“ És, nehogy a „szegény adózó nép“ javát kevesebbé látszassanak szívökön viselni a királynénál, az adó felemelését a nép kimerültsége címén megtagadták — mintha az adónak más forrása, a gazdagok zsebei, nem is léteznék. — Így bukott el a nemesi felkelés szabályozása is, melyet ha a nemesség kész örökre megváltani, kínálkozék az alkalom egy állandó nemzeti hadsereget állítani fel, melyet miután maga tartott volna fenn, az országgyűlésnek annak szervezése és használatára való befolyását is sikerül vala megállapítani. Így maradt magára a közös hadsereg is a nemzet minden hozzá-szólása nélkül; s eredményezte ezt nem is a feltétlen fősvénység — mert a királynénak nem volt háborúja, melyhez fő és közép nemesség lelkesedve ne nyújtotta volna áldozatait —; hanem a félreértett nemesi gög, mely adományra ugyan kész, de adókötelezettség vállalására büszke volt.

Ily határozottan nyilatkozván az úri kiváltságokhoz ragaszkodás, a királyné kétségbe esett áthatóbb reformok, s első helyen az úrbér, keresztülvitele iránt, kedvetlenül rekesztette be, és most csak biztos által, e harmadik, és utolsó, országgyűlését, elszánva azon útra lépni, melyre a konok kiváltságosok által tereltetett, a rendeleti útra, s kir. hatalma teljéből intézkedni, hol azt az ország felvirágoztatása követelni látszott.

Uraim, nem vagyok a királyi önhatalom védője.

De ne feledjük, hogy Mária Terézia a magyar királyi hatalomnak csupán hagyományosszélességével élt, melyet semmi charta nem írt körül, mint a modern állam szabatos alkotmánylevelei. Avagy maga I. István, vajon a nemzet hozzájárulásával alkotta-e meg a magyar királyságot? vajon az ország befolyásával alakította-e át az ősi törzsrendszert? Nem-e tisztán királyi hatalmából, többet mondok: nem erőszakosan-e, nem-e folytonos harcokban nemzetével, forradalmi úton vitte ő azt keresztül? mi mindenről legendaírói gondosan hallgatnak ugyan, de ő maga világosan tanuskodik. És mely történész vagy státusférfi vádolta őt valaha, hogy az ázsiai nemzetből, ennek ellentállása dacára, miért alkotta ez életképes, ez európai államot? — Hát II. Gyéza a nemzet hozzájárultával alkotta-e meg, bár vajmi kevés politikai eszélylyel, hazánk délkeleti szugában azt a statust in statu, mely még ma is — ellentétesen egész Európa minden politikai rendszereivel — szívósan fenn kívánja különállását tartani? s im e királyi szabadságlevelél, dacára annak hogy igazságtalan volt, mert többet adott egy jövevény népnek, mint amivel maga a magyar bírt, szentnek tartatott századokon keresztül, s azt egy jól hangzó nevű magyar fejedelem, Bátori István, privilegiális levelével újra meg is erősítette. — Avagy hiszi-e valaki, hogy a III. Béla, IV. Béla, Nagy Lajos szervező munkái, melyeket töredékesen ismerünk, országgyűléseken készültek? — Másfelül maga azon alaptörvény, melyért ma áldást mondtam szerzőire; és a 48-ki dicső mű, mely az elaggott magyar államot megifjította: vajon küldőik által utasított követek formailag correct alkotásai voltak-e? —

Nem, Uraim! hanem a nemzetet megmentő nagy tények voltak, melyek jogosultságokat nem a formai correctnessgben, hanem világtörténeti szükségességökben bírják: azért — nem is annyira csináltattak, mint lettek.

Igen: készségesen megengedem, hogy midőn Mária Teréziának az emberiségért dobogó szíve, kétségbe esve a felett, hogy az emberiség, a hazza, sőt saját érdekét sem érző törvényhozás hozzájárultával az úrbért törvénynyé emeltethesse, azt, népszerűsége veszélyeztetésével is, rendeleti úton létesítette, s hol kellett, hatalommal is léptette életbe: törvénytelen tettet követett el. De ennek dacára az egy a magyar nemzet millióra nézve megmentő tett volt, melyet a következő ivadék, bár ideiglen csak, helyben hagyott, egy más ivadék az általa tört úton mind tovább s tovább ment -- míg végre 48-nak halhatatlan bajnoka azt végleteig kifejtvén, utólag fényesen igazolta, mit apáink, szűkmellűségökben, kárhoztattak volt. — Tisztelt Gyülekezet! épen az a nagy és nemes természetek áldása, hogy míg törvénytelen tetteik is boldogítók, nem marad el azok jutalma sem: a megnyugtató öntudat míg élnek, halálok után a jók elismerése.

III.

Ez óta, bele fáradva az őt meg nem értő korával való küzdelésekbe a nagy királyné, magyarjait országgyűlésen nem látta többé. De folyt azért csendes, ernyedetlen, személyes munkássága míg élt. Érin-

tettem — mert csak érintésekre van itt hely és idő — mennyi téren mozdította elő e haza virágzását: hadd egészítsem ki azokkal, miket a nemzet díszének emelésére, a magyar birodalom épségének visszaállítására, miket szellemi érdekeink kifejtésére, s ezek közt Egyetemünk körül tett. — Felvette az apostoli címet, mely dísznévvel a magyar királyságot Európa főrangú — a római szent, a spanyol keresztyén, a francia katolikus — birodalmai mellé kívánta kitüntetéssel állítani. A melléktartományként lenézett Erdélyt nagyfejedelemséggé emelte. Udvarának magyar színt is adandó, nem ritkán magyar öltözetben jelent meg; fényes magyar testőrséggel vette magát körül; felélesztette a magyar kir. udvarnokok intézetét; s az austro-spanyol ház fejedelmi rende, az Európában első rangú Aranygyapju mellé, mint egyenrangút a Szent-István-rendet állította, melynek mindenkori nagymestere a magyar király a nagykeresztes vitézeket rokonainak nevezi, s melylyel császárok, királyok, más uralkodók, s az érdem emberei ékesíttetnek fel: mi egyéb ez mint a magyar királyság felségének érvényesítése a fejedelmi világ legfelsőbb rétegeiben? Nem említem, hogy csupán a nemzet régi királyi székhelye iránti kegyeletből, a Mátyás palotája romjain egy új díszes palotát épített, emlékül inkább mint kir. lakhelyül az ekkor nehezen megközelíthető s egykori jelentőségéből rég kivetkezettős Budában: aminthogy a bécsi udvarnép nem kis mértékben meg is botránkozott: „egy királyi palotát a magyar pusztaság kellő közepén! minek?“ — Nem említem hogy az akkori fővárosban Pozsonyban levő kir. várát fejedelmi fényvel díszítette fel, melyben

egykor annyiszor múlatott, s a Rendeket estélyein maga köré gyűjtötte; ahol még többször, és gyakorta húzamosan lakott, férje a császár halála után, vejével, a kir. helytartóval, magyar dolgokról tanácskozva, végezve, s legkedveltebb leánya Krisztinánál komoly gondjaiból pihenve. — Nem említem, hogy az udvari és világi, a katonai és egyházi méltóságok legmagasabb csúcsai közt országlása egész hosszú ideje alatt annyi magyar foglalt helyet, amennyi azelőtt soha, de soha. — Külsőségek, Uraim, többnyire, de melyek Magyarországnak, ezen török rabsága által megaláztott, belharcai által elgyengült, megfogyott, azért lenézett nemzetnek, melynek koronáját most Mária büszkén tüntetve viselte, visszaadták ismét nevét, vissza rég elvesztett tekintetét.

És ez a királyné akarta volna — mint az ma állíttatni kezd — beolvasztani ez országot egyéb tartományai tömegébe? Ő, ki annak az állami különlet minden attribútumait visszaszerezte? Ő ezt beolvasztani, melyet annak törvényei szerint, s hol királyi hatalma teljességével élt, annak kormányzékei által kormányzott? És azért vette ki, 1745 már, a bécsi hadi kormány kezéből azon számos katonai helyeket, melyek, hét megyében elszórva, a török kor szükségének köszönték eredetöket? Azért szervezte-e a horvát-szlavón területet, melyet részben atyja foglalt vissza a töröktől, ismét a magyar megyék módjára, és állíttotta a magyar törvények és kormányzékek alá, hogy Magyarország észrevétlen Ausztriában felolvadjon? Azért szüntette meg a triesti kereskedő társaság hatóságát a horvát tenger mellék felett? azért adományozta Fiumét, a várost, a révet, a vi-

déket, Magyarországnak, hogy azok Ausztriához tartozzanak: vagy mindezt inkább, hogy a maga Magyarországot nagyobbá, hatalmasbba, annak koronáját fényesebbé tegye? És mit jelentenek az ő hosszas küzdelmei német kormányával, míg végre, és csak 1778-ban, kivitte a Bánság visszakeblezését, a Bánságét, melyet a hadikormány valódi regeneráló nemzetgazdászati igazgatás által oly gazdaggá fejtett ki, hogy nem csak a beruházás költségei, hanem legalább részben a Magyarország visszafoglalására vívott harcokból maradt terhek törlesztésére is alkalmas lett? Mert, amit soká nem tudtunk: csakugyan éveken át folytak e körül a királyné küzdelmei; és hogy mily öröm, mily boldogság napja volt az reá nézve, midőn ministeriuma végre megadván magát, neki mind a Bánság visszacsatolása, mind az illyr részeket igazgató bizottságnak a magyar cancellariába bekeblezése sikerült: vejjével Alberttel folytatott titkos bizodalmas levelezése fedezi fel, melyet csak kevés év óta ismerünk. „*Nagy nap ez a mai, Magyarországra nézre!* — ezek saját szavai — a Bánság kérdése meg van oldva, az Illyr Bizottság is bekeblezve! . . . Örvendek, hogy e javítások az Ön igazgatása alatt történnek, és hogy *legalább ez ország boldogabbnak érezheti magát, mint azelőtt volt!* . . . „És mintegy vég számot vetve magával, felkiált: „*Én jó magyar asszony vagyok! Az én szívem telve van hálával e nemzet iránt!* és most már mondhatom: *Consummatum est!* és megnyughatom ez életben is, síromban is.“ *) És ezt a királyné uralkodása harmincnyolcadik évében mondta. Íme azon érzés, mely e királynét tetteiben vezette, íme kulcsa minden tetteinek. — És Ő akarhatta volna a beolvasztást?

Most veszem észre, tisztelt Gyülekezet, hogy emlékbeszédem önkénytelenül védbeszéd színét vette fel. De lehetett-e érintetlenül hagynom oly állításokat, melyek, egy más kort a mainak szempontjából fogva fel, vádakká lesznek, mik egy, egész szívvel a nemzeten csüggő nagy uralkodó minden kedélymozzanataival ellenkezően, ép oly alaptalanok, mint igazságtalanok? S miután már e térre léptem, engedjék meg, esdeklem, hogy még egy, a mai felfogás szerint még súlyosabb vádat — azt, mely Máriában nemzetiségünk ellenségét, elnemzetlenedésünk öntudatos okozóját tünteti fel — megvilágosítani szabadjon.

Uraim! a XVIII. századról van szó. Az európai népek fejedelmei úgy, mint a népek míveltjei, a Niementől az Ebróig, a Temzétől a Dunáig, a francia irodalom és divat hatása alatt álltak. II. Frigyes a franciákat megverte, és franciául írta munkáit. Mária Terézia német ház gyermeke, s udvari és családi nyelve a francia volt. Ugyanekkor Bethlen Miklós és Rákóczi Ferenc franciául írták Emlékrajzaikat. T. i. a nemzetiség eszméje még nem létezett. A német nemzet első volt, mely öntudatosan igyekezett az idegen nyűgöt lerázni — az irodalomban: az életben nem, mert a nagy nemzet nem érezte általa veszélyeztetve nemzetiségét. Magyarország bírt a politikai nemzetiség eszméjével: ezt féltette, megvédette, megőrizte: nyelvi nemzetisége nem volt kívülről veszélyeztetve: nem gondolt vele; pedig nagy veszélyben forgott ez, éppen magától. T. i. a magyar minden időben könnyen adta fel nyelvét, könnyen tanult idegent, és mióta a reformáció oly sűrű érintkezésbe, sőt állandó viszonyba, hozta Németországgal,

onnan, s tán inkább onnan mint a nem kedvelt Austriából, importálta azt. Hát a polgári és iparos elem, s a régi betelepültek nem nyújtottak-e az elnémetesedésnek mindannyi központokat, melyekből e nyelv sugaranként szétterjedt? A XVIII. század eleje óta már a német nyelv épen divatcikké vált. Zichy Péter magyar költő ekkor német imakönyvet írt hitvesének Beresényi Zsuzsánnának — alkalmasint hogy egy gyakorlati eszközzel többje legyen. Egy francia utazó a Mária királyné legelső éveiben meg volt lepve, hogy a tiszavidéki középnemesi házak asszonyai török ugyan a német nyelvet, de kedvvel, s általa kultúrát negédelve. Ki parancsolta főnemeseinknek hogy bármely idegen nyelv mellett a magokét elfeledjék, hogy ez házaikból alaposan kipusztúljon? S ki tiltotta ki megyéink gyűléseiből a magyart? ki szerette fitogatni deákul tudását? míg majd szégyen vala köz helyen magyarul beszélni, nehogy ez által tudatlanságunkat a deákban eláruljuk? Ki parancsolta hogy véges végül deákul beszéljünk a társas életben is, sőt hogy még nők is elfogadják ezt? És az összes felvidék, mely a XVII. században még meglehetősen magyar volt, mint azt a fennállott magyar plébániák, személy és helynevek, követi jelentések és községi irományok tanúsítják, miért tótosodott el a múlt században annyira? Mindezt Mária királyné okozta-e? és célzatosan, tervszerűleg, az által, hogy néhány magyar főúrral, ki nem tudott franciául, és néhány országgyűlési követtel németül beszélt? Valóban, nem volt szükséges bennünket németesíteni, kik oly kedvvel és készséggel magunk elnémetesedtünk. Igen is: magunk hagytuk volt már el magunkat, még

mielőtt Mária e világra született. Nem őriztük meg nyelvünket a társas téren, nem féltettük, nem sürgettük a közéletben: mert bizony az a királyné, ki, mit szinte esodálnunk kell, József és Károly fiait magyar nyelvre is taníttatta, ki a politikai téren nem olvasztott, ki a magyar birodalom épségét oly buzgósággal visszaállította, tehát jóval fontosabb kérdésekben kedvezett nemzetünknek, mint amilyen *akkor* a nyelvkérdés vala, ha általában létezik: Az, ha a nemzet mellette felszólal, bizonynyal szívesen enged vala a buzgó kivánságnak. De a nemzetnek, mely országgyűléseken és azokon kívül mindig kész védője volt kiváltságainak és előítéleteinek, egy árva szava sem volt nyelve érdekében, melyet maga nem becstült. maga meg nem őrzött. Divatba jött a királyné házassító kedvét is emlegetni. Vajon hány ily esetet képzelünk magunknak? Különben ez asszonyi dolog; s jaj azon nemzetnek, mely női által olvasztatni engedi magát, s nem ő olvaszt. Uraim, nyúljunk saját keblünkbe! — Nemzetiségünk története még nincs megírva: s tartok tőle hogy, ha ki egykor e tárgyat mélyebben nyomozandja: hanyatlása okait a népek érintkezéseim s a kultúrai áramlatokon kívül, a nemzet saját szellemében fogja feltalálni. Ebben van, Uraim, ön elhagyásunk alapja; és, fájdalom! ez alap megvan még ma is, hatását érezzük még ma is, s az intés ma is még szükségesnek, sőt annál szükségesebbnak látszik, mert a bajt nem ahol van, magunkban, hanem magunkon kívül keressük.

De térjünk vidámabb tájakra, a szellemi érdekek terére, bár csak néhány percig, mert időmnek fogytán vagyok. E téren is alkotó, reformáló volt Mária

Terézia. A francia bölcsészet befolyásától a magas műveltségű és nyílt eszű királyné nem maradt érintetlen: de a vallásos oktatás szívéen feküdt. Az egyház körében ő kezdte meg, bár gyöngéd kézzel, azon szabadelvű reformokat, melyek a vallásos oktatás kiterjesztésére, de egyszersmind az egyház túlhatalmának fékezésére céloztak volt. A királyi tetszvényjogot hatalmasan gyakorolta. az egyházi kinevezésekben tért foglalt, a szerzetesek szaporítását korlátolta, a püspökségek számát nevelte, hogy szigorúbb gond lehessen a lelkipásztorokra s a népiskolákra, melyeket állíttatott. Erős katolika volt, kedvezett a térítésnek is, de nem volt kemény, nem oly kemény, mint a protestáns fejedelmek. Nevelésének híve, s korának e tekintetben kifejezése: nem több. A tanügyet állami és világi kormány alá rendelte, és szervezte; alapított fiu és nőneveldéket, alapított akademiákat, köztök az európai hírűvé lett selmeci bányász főtanodát; a felső oktatásban tért nyitott a világi elemnek is: a nagyszombati egyetemet kezébe vette még a jezsuiták fennállásakor, s midőn azok eltöröltettek, a kor színvonalára emelte, anyagi és szellemi képességünk határaig. Amely egyházi vagyont az állam birtokába vett, azt műveltségi célokra fordította. Mikép gondoskodott a mi egyetemünkről, annak emlékei az oklevelek, melyek ez asztalon fekszenek. József tanácsát követhette, midőn azt az ország középpontjára, Budára, tette át, hol neki a kir. várkastélyt adta tulajdonúl több, annak számára újból emelt, épületekkel. A tanítás megkezdett 1777; a fényes megnyitás 1780. június 25-kén történt. Ez volt azon nap, melyen koronázatakor jegyet váltott a magyar

The first of these is the fact that the...

...the second is the fact that the...

...the third is the fact that the...

